La Ruta de l'aigua de la Costera

Turisme La Costera
Tresors de l'interior

Turisme La Costera
Tresors de l'interior

LA RUTA DE L'AIGUA DE LA COSTERA

Hola vos saludem des d'on s'acaba l'horta i comença el secà, no són paraules nostres -ja voldríem- són del nostre conciutadà il·lustre Raimon. L'aigua és vida a tots els llocs, però a la Costera aquesta relació ha estat íntima i estreta i bona part de la nostra vida i història ha seguit els camins traçats per l'aigua als rius, barrancs i sèquies o girat al voltant dels punts on aquesta s'acumulava o es podia aprofitar. Ser l'enllaç entre els regadius extensos de les hortes i els dominis del secà ha causat que gaudim d'un patrimoni de l'aigua d'una riquesa i varietat difícil de trobar a altres indrets.

L' itinerari vos permetrà visitar els paratges millor conservats del nostre entorn natural hídric però també conèixer com la gent de la Costera ha trobat mil maneres de gaudir de l'aigua i transformar-la en vida, en força o en cabals per al rec.

La ruta comença al llevant de la comarca, on podrem conèixer millor com s'obtenia l'aigua i el destí dels cabals a l'horta de Xàtiva, un dels regadius principals valencians i que des de ben antic va ser reconegut com a tal. Allà podrem trobar espais naturals, obres d'enginyeria tradicionals per portar l'aigua allà on no hi ha, fonts, llavadors... Tot un ventall de patrimoni a la nostra disposició si volem seguir els camins de l'aigua.
Al centre de la comarca la ruta ens ajudarà a conèixer millor el Riu dels Sants i com les seues aigües són aprofitades per irrigar bona part de l'antiga Costera de Ranes, un grapat de pobles que aprofiten les seues cinc sèquies per regar i les van aprofitar per moure molins i altres màquines industrials i abastir les llars.

Més enllà cap a ponent, la ruta s'endinsarà per un domini de secà, al que les persones des de ben antic s'han hagut de buscar la vida per trobar l'aigua que els permetia millorar les seues condicions de vida. Un territori al que l'aigua va ser la força motor que va permetre canviar la història dels pobles.

Vos convidem a fer amb nosaltres aquest camí al que mai deixarem de sentir la remor de l'aigua corrent o el so rialler de les gotes d'aigua en colpejar més aigua o la pedra. Una ruta per les venes que portaven i porten la vida al cos de la Costera.

La benvinguda del nostre embaixador 3

El Riu de Barxeta, natura i història 5

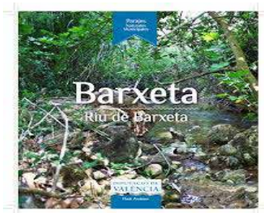

el Genovés i Alboi, fonts, camins d'aigua i rius de natura 6

Xàtiva, la de les mil fonts 7

la Llosa de Ranes, els banys i les fonts 9

la Cabrentà natura i persones 10

El Riu dels Sants i la Costera de Ranes 11

El Bosquet, la Font i la vida de l'aigua 13

Josep Antoni Polop Morales
Geògraf
(Canals)

La benvinguda del nostre embaixador

L'aigua i l'aprofitament humà d'aquesta, són un dels elements més característics de les poblacions de la comarca de la Costera. Situades aquestes poblacions en un espai geogràfic on l'aigua es present mitjançant diversos sistemes, es baladí donar raó de la importància de l'aigua, però no ho es tant, en l'ús i aprofitament que els habitants de la comarca han fet d'aquest preuat líquid. La comarca de la Costera, té en l'aigua una protagonista geogràfica de primera magnitud, apareixent en fonts, brolladors, barrancs i sobretot en els cursos d'aigua, rius, que la travessen.

Un primer element que defineix la comarca és el riu Canyoles, que vertebra tot aquest espai, travessant la comarca sencera de sud-oest a nord-est. És el riu que dona continuïtat a la comarca i no de bades, ja que fins i tot, la comarca sovint rep el sobrenom de Vall del Canyoles. Amb tot, la importància actual del riu Canyoles com a curs fluvial es relativa, en alguns llocs és poc més que una rambla degut a la mancança d'aportacions hídriques, pluvials i de brolladors i barrancs de la comarca, i tot degut a la sobreexplotació d'aquest recurs, l'aigua, per l'esser humà. Encara com, en alguns indrets al llarg del riu, amb característiques favorables, sempre hi ha hagut presència continuada d'aigua el que crea uns paratges naturals amb tota la vida i bellesa que aquesta aporta (Moixent, Canals, Xàtiva…). Als darrers anys, la pressió humana sobre l'aigua, especialment l'agrícola, ha minvat i juntament amb unes condicions generals més favorables ha comportat la presencia d'un fluix d'aigua prou continu al llarg de tot el caixer, el que ha afavorit la recuperació, en certa mesura, del paisatge natural fluvial d'aquest espai.

A continuació, cal parlar d'altres dos cursos d'aigua de la comarca, per una banda, el xicotet però molt important, hidràulicament parlant, riu dels Sants que naix a la població de L'Alcúdia de Crespins i que derivat per diverses sèquies bonifica les terres de gran part de la zona oriental de la comarca. I per altra banda, el riu Albaida que talla la comarca de la Costera a la zona nord oriental i que és aprofitat de nou mitjançant sèquies per proveir d'aigua terres i poblacions d'aquesta zona de la comarca. Aquests dos rius Sants i Albaida han tingut una intervenció humana i un aprofitament històric que han creat hui unes xarxes de sèquies i un patrimoni de l'aigua, molins, fabriques, etc. que conformen un amplíssim ventall de possibilitats de visites i rutes per vore tots els ginys hidràulics, alguns en peu, altres desapareguts i certament molts abandonats, d'allò que els homes i dones de la Costera han fet per aprofitar l'aigua de la seua comarca.

Fent un recorregut més detallat per la comarca, i baixant des del ponent de la mateixa, trobem d'immediat la primera població que explícitament remarca la importància de l'aigua fent ús d'una de les seues manifestacions més naturals, la Font de la Figuera. A aquestes terres l'aigua es tan abundant, tan important i saludable, sobretot al subsol, que hui existeix en aquesta població una industria de captació i embotellament d'aigua. Continuant pel riu Canyoles, Moixent i Vallada estan solcats de barrancs i tolls d'aigua, tan naturals com artificials. És el cas de l'embassament de Moixent, una extraordinària obra hidràulica del segle XVIII. En arribar a L'Alcúdia de Crespins, naix al peus d'un turó el riu dels Sants, catalogada al segle XVIII pel botànic Cavanilles, "com la font més copiosa del regne". Derivada l'aigua del riu en cinc sèquies principals, aquesta aigua bonifica la majoria de poblacions del llevant de la comarca, des de L'Alcúdia de Crespins fins Xàtiva, passant per totes les poblacions de la zona coneguda com la Costera de Ranes, nom aquest Ranes, que és el mateix nom que el de la sèquia, de Ranes, que porta l'aigua cap a aquesta zona. Aigua domesticada per l'home des de fa centenars d'anys i que ha creat uns camins, uns paisatges, una riquesa i tota una sèrie d'infraestructures de l'aigua, que ha estat part fonamental i primordial per a la vida dels habitants de la Costera.

I finalment caldria parlar de la ciutat Xàtiva i els seus voltants, com a indret singular pel que fa a l'aigua. Xàtiva, conté moltes i extraordinàries manifestacions hidràuliques que comporten la importància suficient per dedicar una especial atenció a la població. I només per fer aperitiu paga la pena recordar com Xàtiva entre d'altres apel·latius ha estat sovint nomenada com la ciutat de les fonts, la qual cosa ja indica quina i com es d'important l'aigua a la ciutat. Aquest territori està farcit d'una riquíssima i amplíssima xarxa de sèquies (espectaculars sovint cas del que ocorre amb les arcaetes d'Alboi), preciosos assuts (Torre d'En Lloris), aljubs antiquíssims, molins, i acabant al llevant de la comarca amb el darrer barranc, el de Barxeta, la darrera població de la comarca que de nou demostra el lligam innegable de tot aquest espai amb l'aigua.

En resum, passejar per les localitats de la comarca la Costera, es anar sempre acompanyats per l'aigua, un preuat element que es mostra a aquestes amb un ampli ventall de sistemes i usos i que és element indispensable a aquestes poblacions

Barxeta

CV600
CV610

el Genovés

L'arròs, la sèquia del Puig i Llocnou d'en Fenollet.

A la Costera també es va conrear arròs, tot i que no va arribar a ser tan important com a altres llocs. El cor d'aquests arrossars a la nostra comarca eren les partides regades per la sèquia del Puig amb aigües provinents de Barxeta. Allà, el poble de Llocnou, va ser un monocultiu d'arrosar fins ben entrat el segle XX. Passejant pel seu terme podreu trobar encara molts rastres d'aquest conreu.

El Riu de Barxeta, natura i història.

El riu de Barxeta és un dels afluents de l'Albaida amb el que junta les seues aigües molt prop de Xàtiva. Tot i que no és molt cabalós, les seues aigües són regulars el que junt a la manca de contaminació l'ha convertit en un entorn natural d'alt valor. D'altra banda, la regularitat del seu cabal també ha facilitat que des de ben antic el riu siga aprofitat per al rec, creant-se així un ric patrimoni etnogràfic que paga la pena conèixer. Uns i altres valors han aconseguit que el riu de Barxeta fora reconegut com a Paratge Natural Municipal.

Per arribar al paratge no hem de fer res més que seguir la carretera CV-600 que discorre en bona part paral·lela al riu i des de la que podrem accedir a aquest amb facilitat.

Al riu de Barxeta podem trobar interessants formacions i espècimens vegetals com ara canyissos, bogues, créixens, campanetes de la corretjola, canyes, salzes, tamarius, xops i oms. Aquesta vegetació i les seues aigües són el substrat bàsic que manté una fauna que inclou espècies autòctones com l'anguila, el barb o la madrilla junt a altres foranes com les carpes. Junt als peixos i alguns invertebrats podem trobar altres espècies com la rata d'aigua, mamífers caçadors (genetes, teixons, mosteles, etc.), colobres d'aigua, tortugues de rierol i amfibis. També és la llar de nombroses espècies d'aus com ara el blauet, l'abellerol, el rossinyol o les caderneres. De forma puntual es poden trobar altres aus com ara els agrons o els collverds que es desplacen des de marjals properes o fan parades en desplaçaments més llargs.

Font de Sant Pasqual Baylón

El Genovés i Alboi, fonts, camins d'aigua i rius de natura.

Al Genovés arribarem per la CV-610 i a l'entrada del poble veurem de seguida la primera fita del nostre itinerari, la monumental font de Sant Pasqual Baylón feta construir pel senyor del poble, Pascual Fenollet Roca de Togores, el 1777 i en honor del patró del poble. Un detall interessant és que la pica està elaborada amb el famós marbre del Buixcarró, la pedrera del qual no està massa lluny del poble. Dins el poble també podem veure el llavador públic construït el 1917 al carrer Verge dels Dolors.

Ja fora del poble, s'ha de seguir un camí que està a l'esquerra de la CV-610 en direcció a Xàtiva que està senyalitzat com "urbanitzacions" a una rotonda, es troba el paratge d'Alboi. Aquest punt, proper al poblet del mateix nom que forma part del municipi del Genovés, podem veure tant el riu i la seua xopada com les famoses arcadetes. Aquestes són arcs gòtics (S. XV-XVI) edificats sobre una obra anterior (S.XI) de l'aqüeducte de Bellús que porta cabals des del riu Albaida fins l'hort de Xàtiva en un recorregut de més de 7 km.

Les Arcadetes d'Alboi

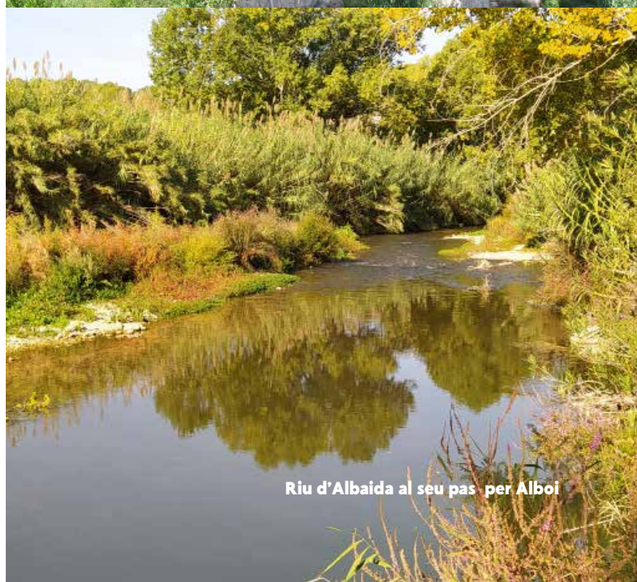

Riu d'Albaida al seu pas per Alboi

Barxeta

CV600
CV610

el Genovés

CV610

Xàtiva

Amb aquest enllaç i el QR podràs accedir al mapa de la ruta de les fonts de Xàtiva.

Xàtiva la de les mil fonts

Històrica i mil·lenària, Xàtiva sempre ha sigut una ciutat important i ha concentrat població que volia gaudir del seu entorn. Des de ben antic la gent de Xàtiva ha hagut de raonar com aconseguir que l'aigua arribara a les llars de la ciutat i més quan no hi havia cap riu proper al nucli urbà. Com que era complicat que una població tan gran depenguera exclusivament d'aljubs i pous, es van habilitar conductes que aportaren aigua a la ciutat des de les sèquies que regaven l'Horta de Xàtiva. Així canals com el de Bellús, la sèquia de Ranes o el de l'aigua Santa eren aprofitats per a bastir les llars del líquid element.

L'origen d'aquest sistema és al menys andalusí, si no és anterior. Al segle XVIII es comptabilitzaven més de nou centes fonts a la ciutat dividides en tres classes: Les reals -monumentals i mantingudes per la ciutat-, les veïnals -a càrrec del veïnat d'un carrer o barri- i les particulars que brollaven als domicilis particulars. No de bades, Xàtiva és coneguda com "la ciutat de les mil fonts".

A hores d'ara moltes d'aquestes fonts són encara visitables, formant un ric conjunt patrimonial que podrem trobar a molts pocs indrets. Un testimoni viu i refrescant de com els nostres avantpassats van aprofitar tot el seu enginy per facilitar les condicions de vida i la pròpia vida a la seua ciutat.

Font gòtica de la Trinitat

Font dels vint-i-cinc dolls o dels vint-i-cinc "xorros"

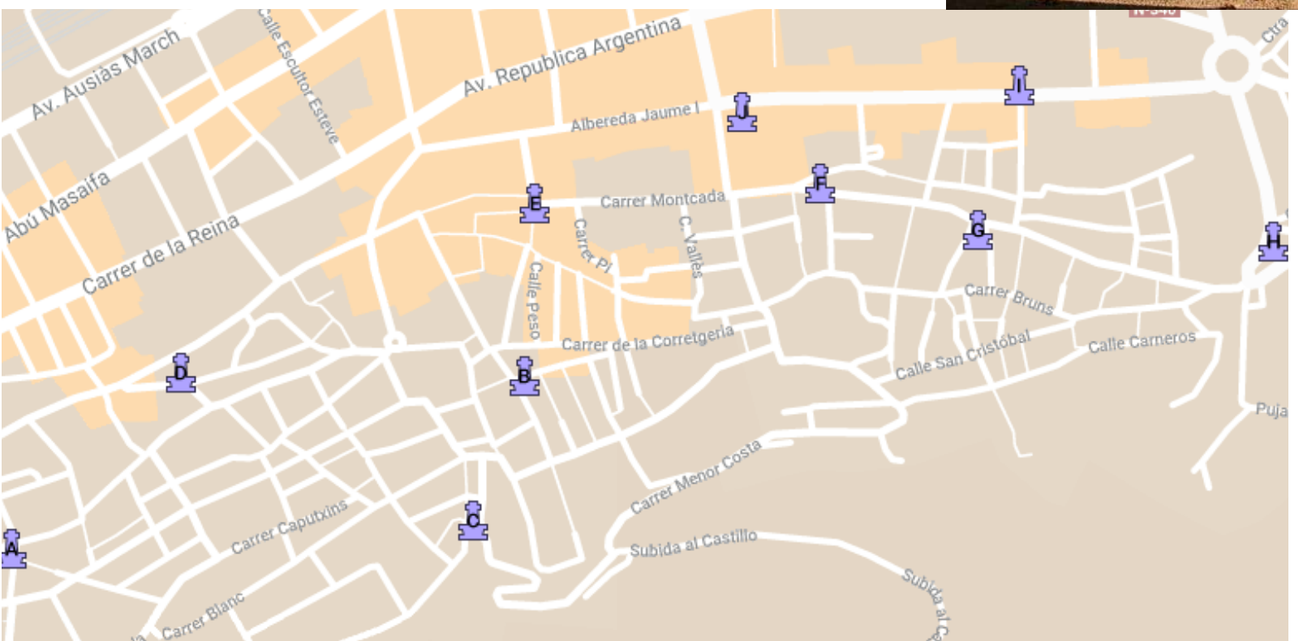

La Ruta de l'Aigua

Al nucli històric de Xàtiva s'ha habilitat una ruta que permet visitar algunes de les fonts més senyeres de la ciutat. Una manera refrescant de conèixer els carrers i el patrimoni dels socarrats i la seua evolució al llarg de la història.

Font del Lleó

Barxeta

CV600
CV610

el Genovés

CV610

Xàtiva

N340

la Llosa de Ranes

N340
A7
CV590

Estubeny

La Llosa de Ranes, els banys i les fonts.

Llanera de Ranes és un dels pobles més desconeguts de la Costera, tot i ser el primer que la gent es troba quan ve des del nord. A la Llosa podem trobar dos importants testimonis de l'ús públic de l'aigua que encara són ben vius: la Font de l'Església i la Font del Racó. Històricament el creixement dels pobles anava acompanyat de la construcció de fonts que anaven donant servei als seus habitants. Al cas de la Llosa de Ranes aquestes fonts es van edificar el 1786 i el 1852 respectivament.

Ja fora del poble tenim dos usos singulars de l'aigua. El primer d'ells els banys o balneari de Santa Anna, on l'aigua tenia un us medicinal, als que s'arriba per un camí asfaltat senyalitzat que surt del poble. Aquest balneari va ser edificat a les acaballes del segle XIX i va romandre obert fins la dècada dels 70 del segle XX. Posteriorment restaurats es fan servir com alberg a hores d'ara.

Tornant al camí principal que ens ha dut als banys i desfent part del que s'havia avançat es torna al camí que porta cap a l'ermita de Santa Anna, que tot i estar completament rodejada per terres de la Llosa de Ranes pertany al municipi de Xàtiva. Aquest edifici va ser edificat per orde del xativí Roderic de Borja, més conegut pel seu nom de Papa, Alexandre VI. Va ser finalitzada el 1443 tot i que va ser reformada posteriorment. Ara sols queda en peus la capella, havent-se perdut l'habitatge de l'ermità, les quadres i altres edificis auxiliars. Tot i això, front a la porta podem veure encara un pou que s'abastia d'un aljub i que emmagatzemava aigua de pluja per abastir els seus habitants.

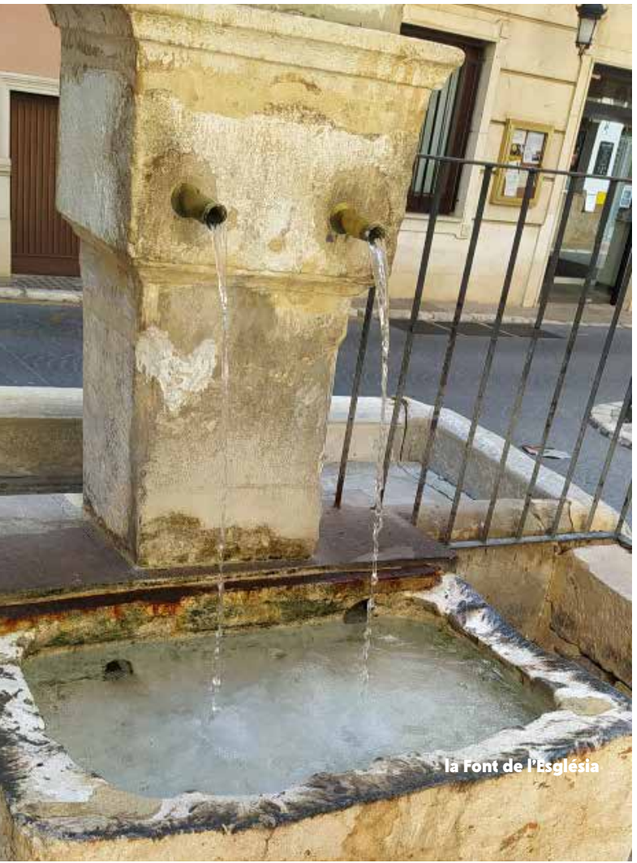
la Font de l'Església

Santa Anna amb el seu pou

Els banys de Santa Anna

La Cabrentà, natura i persones

Ja molt a prop de la veïna comarca de la Canal de Navarrés, però encara part de la Costera trobem el municipi d'Estubeny. Aquest poble, que té pocs més de 120 habitants, conserva algunes fonts interessants a les seues rodalies, però és el paratge de la Cabrentà, molt proper al nucli urbà, el que té un major interès hídric. La cabrentà es pot recórrer seguint un itinerari senyalitzat des del poble al principi del qual podem gaudir de magnífiques vistes sobre la vall. Camí de la Cabrentà podem gaudir de fonts i un safareig però és en aquest paratge on podem trobar el rastre de l'aigua com a constructor del paisatge que vegem. D'entrada la Cabrentà es troba al canó o estret del Riu Sellent, una vall de poc més d'un centener de metres d'ample que aquest ha creat erosionant els materials de les muntanyes originals. Al costat del poble i la Cabrentà podem trobar, travertins i toves. Roques que es formen en ambients aquàtics en acumular-se materials calcaris al voltant de les arrels de les plantes que hi creixien. A la resta de la zona vegem unes terres soltes a les que la força erosiva de l'aigua de pluja ha creat xaragalls i barrancs que deixen a la vista bandes de terra de colors (argiles del període Keuper) que es coneixen tècnicament com a "badlands" i ens recorden a escenaris que hem vist a molts westerns.

Travertins i toves

Llavador de la Font

"Badlands" sobre Keuper

Font del Tio Marcelino

Estrets del Riu Sellent

Barxeta

CV600
CV610

el Genovés

CV610

Xàtiva

N340

la Llosa de Ranes

N340
A7
CV590

Estubeny

CV590
A7

l'Alcúdia de Crespins

El Riu dels Sants i la Costera de Ranes.

La Costera de Ranes és la subcomarca històrica formada per l'arc de pobles que es situen a les serretes que baixen des de la Serra Plana i la Canal de Navarres cap al riu Cànyoles pel seu marge esquerre. Una tira allargassada de pobles que inclou la Torre de Canals, Canals, Aiacor, la Torre dels Frares (o Torre-Cerdà), l'Alcúdia de Crespins, Cerdà, Torrella, Llanera de Ranes, la Llosa de Ranes Rotglà i Corberà, la Granja de la Costera i Vallés. De forma més resumida es podria dir que els llocs que regaven de les sèquies abastides pel Riu dels Sants. No de bades el topònim Rana (Ranes) sembla derivar d'una paraula àrab per referir-se als brolladors.

El riu brolla al terme de l'Alcúdia de Crespins, al paratge conegut com el Naixement i molt a prop de la zona de bany del Riu Nou. Malauradament la sobreexplotació dels aqüífers per pous de rec ha causat que es quede sec a llargues temporades, havent de fer-se us d'un pou i motors per a poder portar aigua en eixes èpoques. Aigües avall del riu trobem cinc partidors dels que parteixen les sèquies que reguen la comarca: Setenes -també conegut com a Partidor Reial-, Orts, Canyamars, la Vila i Ranes. Com a curiositat val a dir que tot i que el riu desguasa al Cànyoles, tècnicament no és així. En separar-se el seu caixer en dos al poble de Canals, per una part continua la sèquia de Ranes, mentre que l'altra continua fins el Cànyoles. Aquesta part es considera com a Sèquia de la Vila, ja que els cabals que el Sants aporta al Cànyoles pel seu marge esquerre son equivalentment extrets pel marge dret per dita sèquia.

Els nuclis de l'Alcúdia de Crespins i Canals són travessats al seu subsol per aquesta xarxa de sèquies i els braçals que d'elles sortien. Així moltes cases dels seus nuclis antics tenien pous que s'abastien directament de l'aigua de les sèquies. Fins meitat del segle XX, Canals va ser, a més a més, un important centre terrisser i també varis d'aquests establiments s'abastien d'aquesta xarxa. Al tram urbà de Canals podem trobar també un altre aprofitament singular. Molts habitatges particulars contigus al riu dels Sants o a la Sèquia de Ranes van obrir llavadors particulars des dels que s'abastien d'aigua i on feien la bugada.
Altres pobles de la Costera, com Cerdà o Torrella limitaven amb la sèquia de Ranes que els abastia d'aigua de rec i d'ús domèstic. A Cerdà encara podem gaudir d'un llavador que aprofitava aquestes aigües.

Llavador al riu dels Sants (Canals)

partidor Reial o de Setenes

FOTOGRAFIA: ARXIU DE L'ASSOCIACIÓ CULTURAL LA PERDIELLA, 1998

El Molí Vell de Canals

L'aigua ha mogut moltes màquines i encara ho fa a llocs com les centrals hidroelèctriques. El Molí Vell va ser un d'ells. A inicis del segle XX a les seues moles (9 farineres i 1 arrossera) es va afegir la producció elèctrica. Aquesta producció es va parar als anys 50 mentre que la farinera va perdurar algunes dècades més.

El Naixement

Llavador de Cerdà

Zona de bany del Riu Nou

Barxeta

CV600
CV610

el Genovés

CV610

Xàtiva

N340

la Llosa de Ranes

N340
A7
CV590

Estubeny

CV590
A7

l'Alcúdia de Crespins

A7
A35

Moixent

CV-651

El Bosquet

CV-651
A35

la Font de la Figuera

El Bosquet, la Font i la vida de l'aigua.

A uns pocs quilòmetres al sud del nucli urbà de Moixent es troba el paratge del Bosquet. Moixent ha estat històricament terra de secà amb dificultat d'introduir la irrigació als altiplans i serres que conformen la major part del seu terme. Al darrer terç del segle XVIII el fill del primer marqués de la Romana i oncle del segon, en nom del qual administrava el poble i el senyoriu, Pascual Car i Fontes, va mamprendre la iniciativa de construir un pantà a aquest paratge que permetera millorar la irrigació local. No es sap quan es van iniciar les obres, però es suposa que estaven concloses allà pel 1775. El celebre botànic Cavanilles ja parla d'ell al seu segon viatge (1791).

L'embassament es troba al centre d'una foia tancada, entre les muntanyes del Picaio, serra de la Talaia, Corvatelles i la Balarma. A hores d'ara, l'embassament té unes dimensions de cent per dos-cents metres aproximadament i una fondària mitjana d'uns huit metres. La seua capacitat és d'uns 160.000 m3 que reguen una superfície d'un poc més de quatre hectàrees.

Presa de El Bosquet

Cavanilles i Moixent

Tot i ser nascut a València, l'il·lustre i conegut botànic Antoni Josep Cavanilles era un bon coneixedor de Moixent i de les seues rodalies. Com ell mateix conta a les seues famoses observacions, en arribar a l'apartat de Moixent, va passar allà bona part de la seua infantesa amb el seu oncle que hi era organista.

Llac de El Bosquet

Llavador de la Font de la Figuera

El Minat i la Font de Baix de la Font de la Figuera.

La Font de la Figuera, municipi veí de Moixent també va mamprendre les seues obres per obtenir cabals que irrigaren part dels seus secans. El propi Cavanilles relata com es va intentar escometre un projecte similar al del Bosquet per un enginyer italià que va fracassar per qüestions tècniques.

Tot i això la Font de la Figuera s'abastia per diferents mètodes que mostraven molt d'enginy. D'una banda estava la Font del Poçanco que s'abastia del minat de Serramala. Un minat és una galeria artificial subterrània que porta aigua des del subsol allà on siga necessària. El 1776 es va construir la font de Baix i una bassa de rec que s'abastien d'aquests sobrants. Molt prop de la font es trobava un llavador que s'abastia de l'aigua del barranc dels Molins. El 1885 es va construir un llavador nou sobre l'antic per tal d'augmentar el servei que prestava.

El 1939 s'inicien les obres per un nou minat que porte aigües a la font, el llavador i la bassa de rec d'una manera més higiènica. Als anys 50 del segle XX es va ampliar aquest minat per tal de que els cabals arribaren completament coberts a la Font de baix i el llavador.

la Font de Baix

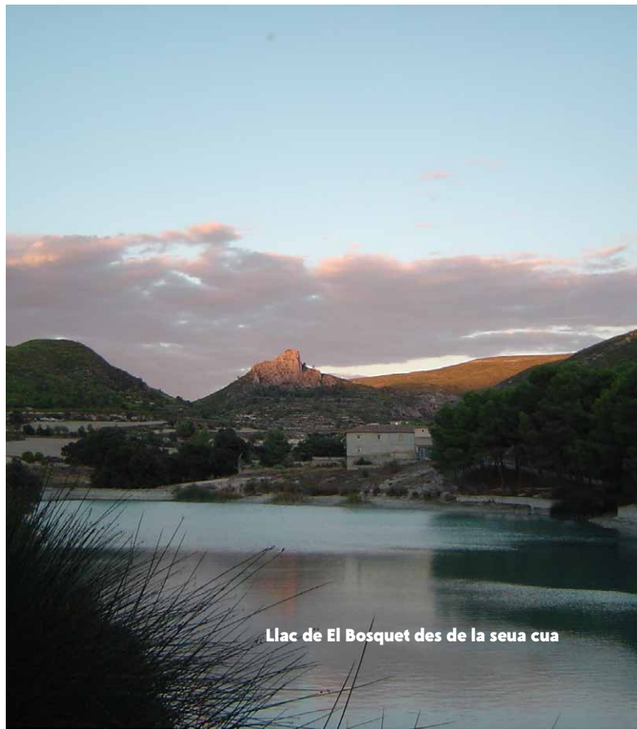
Llac de El Bosquet des de la seua cua

EN AQUEST QR I ENLLAÇ PODRÀS TROBAR INFORMACIÓ ACTUALITZADA SOBRE TURISME A LA COSTERA

Turisme La Costera
Tresors de l'interior
www.turismelacostera.com

Pla de Dinamització i Governança Turística de la Mancomunitat de la Costera - Canal

GENERALITAT VALENCIANA

LA COSTERA - CANAL
mancomunitat de municipis

TURISME COMUNITAT VALENCIANA

VALÈNCIA TURISME